

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

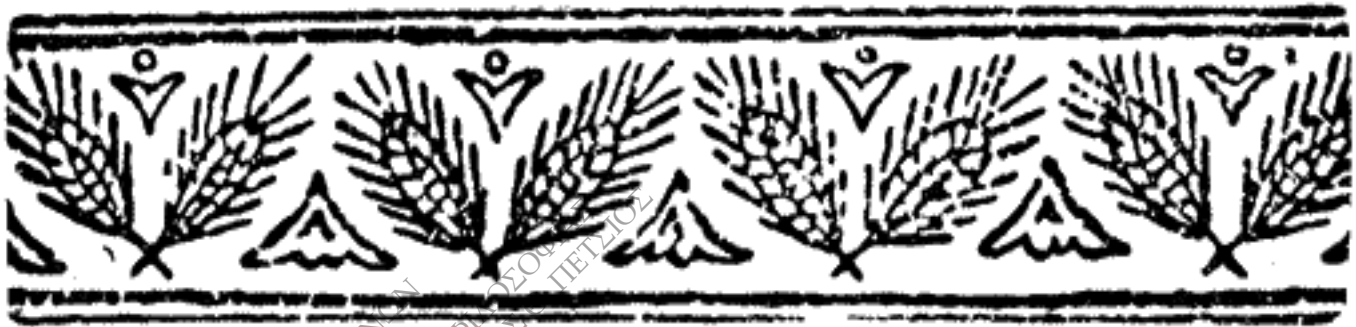
ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1952

ΕΣΤΙΑ ΠΡΟΣΚΑΛΕΣΤΕ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΣΤΟΝ 4^ο ΑΙΩΝΑ Π. Χ. *

IV

Και τώρα ας δοῦμε και τούς «κοινωνιολόγους». Δυὸ ἀπ' αὐτοὺς ξεχωρίζουν ὁ Ἴσοκράτης καὶ ὁ Δημοσθένης. Ὁ πρῶτος μὲ τὴ ζωὴ του ποὺ ξεδεύτηκε ἀφειδώλευτα στὴν ἀναζήτηση τῆς λύσης. Ὁ δεύτερος μὲ τὸ πάθος του στὴ λύση ποὺ πίστευε.

Ὁ Ἴσοκράτης¹ δὲν εἶναι μόνο ἓνας δάσκαλος τῆς ρητορικῆς, μὰ θέλει, ἀνεβαίνοντας ψηλότερα ἀπ' τὴν πραχτικὴ ἐνασχόληση μὲ τὴν τέχνη τοῦ λόγου, νὰ ἐποπτεύσει τὰ κοινὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ δώσει λύσεις. Ὑστερ' ἀπ' τοὺς πρῶτους λόγους του λοιπόν, ἀφοῦ στοχάστηκε πάνου στὴν κατάσταση, ξεκίνησε μὲ τὸν Πανηγυρικό του νὰ δώσει τὴν πρώτη μάχη μὲ τὴν ἀνάστατη Ἑλλάδα τοῦ 380 π.Χ. Γιατὶ μετὰ τὴ θλιβερὴ εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα ἡ συφορὰ πλάκωσε πάνου ἀπ' τὴ χώρα. Δὲν ὑπῆρχε πιά ἡ ἡγετικὴ δύναμη ποὺ θὰ κρατοῦσε μιὰ κάποια τάξη στὴ στεριά καὶ στὴ θάλασσα, ὅπου οἱ μισθοφόροι² κι' οἱ πειρατὲς³ ἀλώνιζαν. Ἡ Σπάρτη χτυπάει ὅπου νομίζει χωρὶς νὰ λογαριάζει τὴ συνθήκη, ἡ Ἀθήνα ἀδύναμη ἀκόμα βλέπει ἀνίσχυρη τὰ γεγονότα κι' οἱ ἄλλες πολιτεῖες ἀλληλοτρῶγονται.

Μπρὸς σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση καταστρώνει τὸ πρόγραμμά του, πρόγραμμα ζωῆς ποὺ θ' ἀλλάξει μόνο στίς λεπτομέρειες. Τρία πράγματα πρέπει νὰ γίνουν: α) νὰ ἐνωθοῦν ὅλοι οἱ Ἕλληνες β) νὰ χτυπήσουν τοὺς Πέρσες, τὸν προαιώνιον ὀχτρό ποὺ μοιράζει τὴν Ἑλλάδα σ' ἀντίπαλα στρατόπεδα καὶ γ) νὰ πετύχουν μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴ λύση τοῦ δημοσιονομικοῦ προβλήματος. Δηλ. μὲ τὴν κατάχτηση τῆς Μ. Ἀσίας θὰ γλυτώσει ἡ πατρίδα ἀπὸ ὅλες τὶς περισσευούμενες δυνάμεις, ἀπ' τὸ

πλατὺ ποτάμι τῶν πολλῶν ποὺ βογγαεὶ καὶ γυρεῖεὶ λυτρωμό. Εἶναι πλούσια ἡ Ἀσία, ἡ χώρα τῆς ἐπαγγελίας, ὅπου ὁ καθένας θὰ βρεῖ τὴ γῆ ποὺ τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ ζήσει κι' ἔτσι θὰ λείψουν ὅλα τὰ βόσκανα ποὺ τσακίζουν τὶς δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ νίκη φυσικὰ εἶναι σίγουρη, γιὰτὶ κανένας δὲν πολεμάει χωρὶς νάχει Ἕλληνες, ἢ ὅταν οἱ Ἕλληνες εἶναι μὲ τοὺς ἀντίπαλούς του⁴.

Προβάλλει ὅμως ἓνα ἐρώτημα: τί εἶδους ἐνωση θάναί αὐτὴ ποὺ θὰ γίνεῖ; Ὁ Ἴσοκράτης τὴ βλέπει μὲ τὰ μάτια τοῦ Πατριδολάτρη Ἀθηναίου ποὺ ἔζησε μὲς τὸ καθεστῶς τῆς πόλης-κράτος καὶ τὸ θεωρεῖ σὰ φυσικὴ κατάσταση. Ἡ Ἀθήνα θάναί ὁ ἀρχηγός, γιὰτὶ οἱ περγαμηνές της, πολιτικές, πολιτιστικές, ἠθικές — κι' ἐδῶ θελημένα ὁ Ἴσοκράτης ξεφεύγει στὴν περιοχὴ τοῦ μύθου λησμονώντας τόσα καὶ τόσα πράγματα, — τῆς δίνουν δικαιοματικά τὴ θέση αὐτὴ. Ὅσο γιὰ τὴ Σπάρτη, ἡ συμπεριφορὰ της — καὶ φυσικὰ ἐδῶ λειτουργεῖ πρὸ κανονικὰ ἡ μνήμη του, γιὰ νὰ μᾶς δώσει μιὰν ὠμὴ περιγραφή τῆς ἐγκληματικῆς της συμπεριφορᾶς στοὺς πρόσφατους καιροὺς — δὲν τῆς δίνει κανένα δικαίωμα. Ἀρκεῖ ν' ἀναφέρει κανεὶς δυὸ πράγματα: τὴν πολιτικὴ τῶν ἀρμοστῶν καὶ τὸ πούλημα τῶν Ἴωνικῶν πόλεων στὸν Πέρση βασιλιά.

Ἀπ' τὸν πρῶτο του λοιπόν πολιτικὸ λόγο εἶδε ὁ Ἴσοκράτης τὸ δρᾶμα τῆς Ἑλλάδας. Νοιώθει πὼς κάτι φταίει, κι' αὐτὸ τὸ κάτι εἶναι ἡ μικρὴ αὐτόνομη πόλη-κράτος. Δὲ μπορεῖ πιά αὐτὴ ἡ πολιτικὴ συγκρότηση ν' ἀντιμετωπίσει τὰ προβλήματα, δὲν τῆς τὸ ἐπέτρεπε ἡ ἐσωτερικὴ της δυναμικότητα κι' ἔπρεπε νὰ βρεθεῖ ἡ λύση. Κι' ἦταν αὐτὴ ἡ Πανελλήνια Ἐνωση μὲ ἰσότιμους συνέδρους τοὺς ἄλλους Ἕλλη-

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο καὶ τέλος.

ληνες κι' αρχηγό την 'Αθήνα. "Όμως ή λύση αυτή δέν είναι αποκλειστικό εύρημα του 'Ισοκράτη. Οι Περσικοί πόλεμοι ήταν τό πρώτο σφυροκόπημα τής ομαδικής 'Ελληνικής ψυχής. 'Η Σαλαμίνα και οι Πλαταιές οι πρώτες πραγματώσεις. Οι πρόβουλοι στον 'Ισθμό τής Κορίνθου, ή πρώτη 'Αθηναϊκή συμμαχία και ή Σπαρτιατική ή γεμονα πρὸς τὰ ἐκεῖ τραβοῦσαν, χωρίς νά πετύχουν τό σκοπό τους, ὅπως δέν πέτυχε κι' ή πρόσκληση του Περικλή για τό Πανελλήνιο συνέδριο. Οι 'Αμφικτυονίες χωρίς νάχουν βέβαια πολιτικό περιεχόμενο, κρατοῦσαν ἀσβύστη τή φλόγα τής 'Εθνικής συνείδησης. 'Απ' τήν ἄλλη μεριά ἄνθρωποι του ἀνεύματος ὅπως ὁ Φρύνιχος⁵, ὁ Αἰσχύλος⁶, ὁ Πίνδαρος⁷, ὁ 'Ηρόδοτος⁸ κι' ὁ 'Αριστοφάνης⁹, ὁ Γοργίας¹⁰, ὁ Λυσίας¹¹ κι' αὐτός ὁ Πλάτωνας¹² και τέλος οι ἄνθρωποι τής δράσης, ὁ Περικλής, ὁ Λύσανδρος, ὁ 'Αγησίλαος, ἀγωνίστηκαν για τήν ἰδέα αὐτή, οι θεωρητικοί γιατί τήν ἔβλεπαν ἀπ' τήν ἠθική της πλευρά, οι πολιτικοί πραχτικά και χωρίς οὐσιαστικότερες προοπτικές.

'Ο 'Ισοκράτης ξεχωρίζει γιατί εἶδε τό πρόβλημα πιό ρεαλιστικά και πλατύτερα. Δέ βλέπει μόνο τήν ἠθική ἄποψη, ἀλλά και τήν ἐθνικοπολιτική και πάνου ἀπ' ὅλα τήν οικονομική. Τό αἴτημα τῶν πολλῶν —ἀναδασμός τής γῆς και ἀποκοπή χρεῶν— πού περνάει μέσ ἀπ' τόν 6ο και 5ο αἰ. ἄλλοτε ὀξύτερο κι' ἄλλοτε ἠπιότερο, ἀνάλογα μέ τις γενικότερες συνθήκες, τώρα βρίσκεται στή δυσκολώτερη στιγμή του. 'Η ἀδήριτη ἀνάγκη εἶναι λοιπόν πού ὀδηγεῖ τοὺς πνευματικούς ἄνθρώπους — ὄσους νοιώθουν κι' ἀφουγκράζονται τό σφυγμό τής ἐποχῆς τους — στήν πανελλήνια ἰδέα. Κι' ὁ 'Ισοκράτης εἶναι ἴσως ἐκεῖνος πού βλέπει τήν πιό ἀσφαλισμένη λύση, στά μέτρα φυσικά τής ἐποχῆς του.

'Ο δεύτερος πολιτικός λόγος του 'Ισοκράτη, ὁ Πλαταϊκός, μέ τις κατηγορίες πού ἐξακοντίζει ὁ παθὸς πολίτης τής Πλάταιας πραγματώνει πιό συγκεκριμένα τις ἀπόψεις του. Δέν μπορεῖ νά κινδυνεύει ὁ κόσμος τής 'Ελλάδας — κι' ἐδῶ κλείνει ὁ ρήτορας μέσ τήν ψυχή του τό πάθος και τή λύτρωση ὄχι μόνο του ἠθικοῦ κάλλους και τῶν ἐπιτευγμάτων του 5ου αἰ., ἀλλά και τήν ὀλοζώντανη ἰδέα τής ἐνωμένης 'Ελλάδας—γιατί μιὰ πόλη, πού ή προϊστορία της δέν εἶναι και τόσο ἀμειμπτη, ξεκινάει γι' ἀγῶνες μέ τυχοδιωχτικό περιεχόμενο, ὅπως τό χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος.

Μά δέν ήταν ή ὥρα τής Θήβας. 'Ηρθε α' ἔφυγε χωρίς νά προσφέρει τίποτα στήν ἰπόθεση τής ἐποχῆς της. Καί τότε ἀπλώθηκε πάνου ἀπ' τήν 'Ελλάδα ἀκρισία και ταραχή, πιό μεγάλη παρά πρίν¹³.

Τώρα ἦρθε ή στιγμή πού ὁ 'Ισοκράτης στάθηκε ἐνώπιος ἐνώπιω μέ τήν ἰδέα τής δημοκρατίας. Τήν ἔβλεπε ἀπ' τήν πιό «μί-

ζερη» πλευρά της μέσ τήν 'Αθήνα, μέ τό μάτι του θεωρητικού και του ὑπερασπιστῆ τῶν καθιερωμένων. 'Ηταν ή πλέμπα τής ἀγορᾶς πού τόσο καυτηριάζει κι' ὁ Δημοσθένης¹⁴, ἦταν οι δημαγωγοί, εὐτελεῖς κι' ἀργυρώνητοι ἐκβιαστές¹⁵, ἦταν ή ἀφόρητη ἀνεμελιά για τις δημόσιες ὑποθέσεις κι' ή ἀρπαχτικότητα της πού τόσο βασάνιζε τοὺς πλούσιους, ἦταν τό πολυπρόσωπο θεριό πού ἔτρωγε ὅπ' τις ἴδιες του τις σάρκες, ὅταν ἔπαψε πιά νάχει τόν παχτωλό τῶν ἀποικιῶν στή διάθεσή του. Κι' αὐτή ή δεύτερη συμμαχία τραβοῦσε τόν ἴδιο μοιραῖο δρόμο τής πρώτης. Τὰ προβλήματα ἐξακολουθοῦσαν νά μένουν ἄλυτα. 'Από πουθενά δέν ἔβλεπε φῶς. 'Από πουθενά δέ μπορούσε νά βρεῖ σωτηρία. Καί τότε γύρισε τά μάτια του πρὸς τό δυνατό βασιλιά, μιάν ἰδέα πού δέν τή βρίσκει πρώτος αὐτός, ἀλλά πού κυφορήθηκε ἀπ' τις ἀναζητήσεις και τις ἀπόψεις τῶν σοφιστῶν του Σωκρατικοῦ κύκλου κι' ἀκόμα πιό παλιά¹⁶.

Λίγο ὕστερ' ἀπ' τόν Πλαταϊκό¹⁷, κυκλοφόρησε τοὺς λόγους του Εὐαγόρας, πρὸς Νικοκλέα και Νικοκλή. Στό πρώτο μᾶς δίνει τόν βασιλιά - πρότυπο, στό δεύτερο τόν τρόπο πού πρέπει νά βασιλέψει ὁ Νικοκλή και στό τρίτο τὰ καθήκοντα του πολίτη. Δέν πετυχαίνει τίποτα, μ' αὐτό δέ σημαίνει.

'Η στροφή ἔγινε, ἀδιάφορο ἂν πρὸς τό μονάρχη ή τή μοναρχία και θά πρέπει νά δοῦμε τό γεγονός αὐτό σά μιὰ τροποποίηση στό ἀρχικό σχέδιο του Πανηγυρικοῦ. 'Ο μονάρχης θάναί ὁ ἄξιος πού θά γλυτώσει τοὺς 'Ελληνες ἀπ' τις συφορές και θά τοὺς ὀδηγήσει πρὸς τήν 'Ασία.

'Απ' τή στιγμή αὐτή, κι' ὕστερα ἀπ' τό χάσιμο του μαθητῆ του Τιμόθεου — ή πίκρα του ξεχειλίζει πολὺν καιρό μετά, ὅταν μιλάει μέ τόση περηφάνεια γι' αὐτόν¹⁸— γυρίζει τά μάτια του στίς τέσσερες γωνίες τής ἑλληνικῆς γῆς νά βρεῖ τόν ἠγέτη. 'Ο 'Ιάσων, μέ τὰ γνωστά πολιτικά του σχέδια¹⁹ δέν ξαίρουμε ἂν βρισκόταν σ' ἐπαφή μαζί του. 'Ο Διονύσιος ἦταν τό πρώτο σκεῦος ἐκλογῆς. Μέ τήν «ἐπιστολή» του του ἔξηγεῖ τὰ σχέδιά του και τόν συμβουλεύει νά πάρει τήν ἠγεσία του ἑλληνικοῦ κόσμου και νά γίνει αὐτός ὁ λυτρωτής. "Όμως ὁ τύραννος πέθανε τόν ἄλλο χρόνο.

'Ακολούθησε ὁ 'Αρχίδαμος, μεγαλόπρεπος ἐπικήδειος τής Σπάρτης καμωμένος ἀπ' τό νεαρό βασιλιά της, πού στό στόμα του ὁ 'Ισοκράτης βάζει τό γεμάτο πάθος κήρυγμά του ἐνάντια στή Θήβα, τή Θήβα πού δέν ἀπειλεῖ μόνο τή Σπάρτη, ἀλλά και τήν 'Αθήνα τήν ἴδια. Κι' ὕστερα ή σιωπή. Τώρα μιλοῦν τὰ ὄπλα πάνου ἀπ' τήν 'Ελλάδα, πού συφοριασμένη μάταια ἀγωνίζεται νά ζήσει. "Όμως ὁ δάσκαλος ζεῖ και παθαίνεται. Βλέπει ἀπ' τό ἡσυχαστήριο τής σχολῆς μέ τά μάτια ὀλανοιχτά τή

θύελλα πού μανιάζει καὶ πετάει ξυλάρμενο τὸ καράβι τῆς πατρίδας πάνω στοὺς βράχους. Ἀγωνίζεται νὰ βρεῖ, νὰ δώσει τὴ λύση, νὰ σώσει τὴν κατάσταση. Καὶ στὰ 356 π.Χ. ξαναγυρίζει στὸν Ἀρχίδαμο μὲ τὴν ἐπιστολή του. Τοῦ ἐκθέτει ἀκούραστα πάντα — τὰ σχέδιά του, τοῦ λέει μὲ τρόπο τὰ σφάλματα τοῦ Ἀγησίλαου καὶ τὸν προτρέπει νὰ γίνῃ αὐτὸς ὁ ἀρχηγός. "Ὁμως κι' ἐδῶ τὸν περιμένει ἡ ἀποτυχία. Ὁ Ἀρχίδαμος ἦταν πρὶν ἀπ' ὄλα Σπαρτιάτης κι' ὕστερα Ἕλληνας, ἀν ἦταν. Ἀλλὰ ὁ Ἰσοκράτης τώρα ἔγινε Ἕλληνας, ἀφοῦ παραχωρεῖ στὴ Σπάρτη, πού τόσο πολὺ κατηγοροῦσε ἀλλοτε, τὴν ἡγεσία.

Ἀφοῦ περάσουμε τὸ θλιβερὸ τοπεῖο τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ Ἀρεοπαγιτικοῦ, ὅπου περιγράφονται τόσο ἀδρά ἢ φτώχεια κι' ἡ δυστυχία πού δέρνει τὸν ἄνθρωπο τοῦ 4ου αἰ. καὶ τὸν περὶ Ἀντιδόσεως, ὅπου αὐτοβιογραφεῖται δίνοντας τὴ μάχη τῆς «παιδείας» του²⁰, φτάνουμε στὸ Φίλιππο, τὸν τελευταῖο πολιτικὸ λόγο του. Ἀπὸ καιρὸ τώρα παρακολουθεῖ ἀγρυπνα τὸ βασιλιά τοῦ Βορᾶ. Βλέπει τὴ δράση του ὅλο ζωντανία, τόλμη καὶ προοπτικὲς νὰ ξετυλίγεται σιγά - σιγά, δένοντας κόμπο - κόμπο τὶς περιοχὲς γύρω στὸ κράτος του. Καὶ φαίνεται σὰ νὰ χαίρεται χαρὰ μεγάλη, τὴν ὥρα πού ὁ ἄλλος ἐκεῖνος Χριστὸς ἀνεβαίνει τὸ Γολγοθᾶ του παλεύοντας μὲ τὴν ὀρμὴ ἐνὸς γίγαντα. Δὲν ξέρουμε ἀν λυπήθηκε ἢ ὄχι γιὰ τὴν ἀναγκαστικὴ εἰρήνη τοῦ 346 π.Χ., ὅμως μόλις ὑπογράφηκε, ἐτοιμάζει τὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸ Φίλιππο. Δὲ μπορῶ νὰ βεβαιώσω ἀν ὁ Ἰσοκράτης τὴ θεωροῦσε σὰν τὸ κύκνειο ἄσμα τῶν ἰδεῶν του, πιστεύω ὅμως ὅτι εἶναι. "Ὅλο τὸ πάθος τῆς μακριᾶς ἀναμονῆς — κοντὰ 40 χρόνια — καὶ τῆς ἀπελπισμένης ἀναζήτησης τοῦ ἡγέτη, ἐδῶ ξέσπασε. Πιστεύει ὅτι βρῆκε τὸν ἄνθρωπο πού τόσο ζήτησε καὶ τὸν φροντίζει τόσο πολὺ²¹ πού μᾶς ἀναγκάζει νὰ θεωρήσουμε τὴ στάση του αὐτὴ σὰ δουλοπρέπεια, ἐνῶ δὲν εἶναι.

Πιστεύει ὅτι ὑπάρχουν ὅλες οἱ προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἐνώσει τοὺς Ἕλληνες καὶ νὰ ὑποδουλώσει τοὺς βάρβαρους. Πιστεύει ὅτι ὁ Φίλιππος πρέπει νὰ εὐεργετῇ τοὺς Ἕλληνες, νὰ βασιλεύει στοὺς Μακεδόνες καὶ νὰ ἐξουσιάζει τοὺς βάρβαρους²². Βέβαια ὄλ' αὐτὰ τὰ πιστεύει ὁ Ἰσοκράτης. "Ἐνα ὅμως εἶναι σίγουρο· ὅτι ὁ Φίλιππος τὸν χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸ Πανελλήνιο κύρος του, μὰ δὲν τὸν ἀκολουθεῖ. Αὐτὸς θὰ ὑποδουλώσει τὴ νότια Ἑλλάδα καὶ τὸ συνέδριο τῆς Κορίνθου θὰ τὸν ἀνακηρύξει στρατηγὸ - αὐτοκράτορα τῆς ἐκστρατείας κατὰ τῶν Περσῶν (Διοδ. XVI, 89 - XVII, 4).

Θὰ βάλει τοὺς φρουροὺς του καὶ θὰ ταχτοποιήσει τὰ πάντα ὅπως αὐτὸς νομίζει συμφερότερο γιὰ τὴν πολιτικὴ του²³.

Κι' ὁ Ἰσοκράτης θὰ πεθάνει βαθιὰ λυπημένος, γιατί τὸ ἔργο τῆς ζωῆς του, ἔτσι

ὅπως τὸ πόθησε καὶ τὸ πλαστούργησε μέσα στοὺς πρὸ λιγεροὺς καὶ περίτεχνους λόγους του, δὲν ὀλοκληρώθηκε. Πρὶν πεθάνει ὅμως, χαρίζει τὸν τελευταῖο λόγο του στὴ μεγάλη του ἀγαπημένη, τὴ μυθικὴ Ἀθήνα. Τώρα πιά, ἀπ' τὸ ὕψος τοῦ αἰῶνα πού σηκώνει στοὺς ὤμους του, δικαιότερος, μόλο πού στηλιτεύει γι' ἄλλη μιὰ φορὰ τὴ Σπάρτη παραθέτει καὶ τὶς ἀπόψεις πού τὴν ὑπερασπίζουν καὶ παίρνει μὲς τὴν οἰκογένεια τὴν Ἑλληνικὴ καὶ τὴ Θῆβα. "Ἐκλείσει τὰ μάτια του, δὲν ἐνδιαφέρει μὲ ποιὸ τρόπο²⁴, πιστὸς στὰ ἰδανικά του, χωρὶς νὰ λιγοψυχίσει οὔτε μιὰν ὥρα, χωρὶς νὰ παραμερίσει μπρὸς σὲ τίποτα καὶ πᾶν ἀπ' ὄλα στὸ χρόνο.

V

Ὁ Δημοσθένης²⁵ γεννήθηκε καὶ μεγάλωσε στὰ δύσκολα χρόνια τῆς Ἀθήνας τοῦ 4ου αἰ. καὶ μπῆκε στὴν πολιτικὴ τὸ 355 π.Χ. χρόνια πού τέλειωσε τόσο ἄδοξα τὶς μέρες τῆς ἡ δεύτερης συμμαχίας. Ἀπ' τὸ 352 π.Χ. παρουσιάζει μιὰ σειρά ἀπὸ λόγους ὅπου τοποθετεῖ τὸ πολιτικὸ πρόβλημα τῆς Ἀθήνας καὶ τὶς μεθόδους πού πρέπει ν' ἀκολουθήσουν γιὰ τὸ μεγάλο σκοπὸ πού βάζει μπρὸς στοὺς συμπολίτες του· τὴν ἀνάχτηση τῆς θαλασσοκρατορίας, τὴ σχεδιασμένη οἰκονομικὴ πολιτικὴ καὶ τὸ ξαναὀρθωμα τοῦ γκρεμισμένου γοήτρου. Μὲς τὴν ψυχὴ τοῦ βλαίου²⁶ ρήτορα εἶχε θρονιαστῆ ὁ μῦθος τοῦ 5ου αἰ. Ἐκεῖ ἦταν γυρισμένα τὰ μάτια του πάντα, γεμάτα ἀπ' τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴ δύναμή του, γιατί ὁ χρόνος εἶχε σβύσει τὶς σκοτεινὲς ὥρες του — ὅπως τὴν τραγικότερη ἰκεσία τῶν Μηλίων²⁷ — καὶ γι' αὐτὸ ἴσως, θαμπωμένος ὁ νοῦς του δὲ μπόρεσε νὰ δεῖ τὰ ἐρείπια πού σωριάζονταν γύρω του. Ἡ ἐνεργητικότητά του στρέφεται πρὸς ὄλα τὰ σημεία. Καὶ πρὶν ἀπ' ὄλα στὴν πολιτικὴ. Οἱ προσπάθειες τῶν Θηβαίων νὰ διατηρήσουν ἢ νὰ ξανακερδίσουν τὴν ἐπικυριαρχία τῆς Βοιωτίας²⁸, ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων²⁹, ἡ βοήθεια πρὸς τὸν Κερσοβλέπτη γιὰ νὰ κυριαρχήσει στὴ Θράκη³⁰, ἡ πολεμικὴ κατὰ τῶν Μακεδόνων³¹, τὰ στενά, τὸ μοτίβο πού ξανάρχεται πάντα στοὺς λόγους του, γιατί νοιώθει ὅτι ἐκεῖ βρίσκεται ἕνα μεγάλο, ἴσως τὸ μεγαλύτερο, μέρος τῆς προσπάθειας πού πρέπει νὰ γίνῃ, ἡ πολιτικὴ πού πρέπει νὰ τηρήσουν πρὸς τοὺς πρώην συμμάχους³², τὸ ἀσιατικὸ πρόβλημα³³, δηλ. νὰ περιμένουν ὥσπου τὰ ἐκδηλωθεῖ ἡ ἐπίθεση τοῦ Πέρση, μὰ στὴν ἀνάγκη νὰ ζητήσουν καὶ τὴ συμμαχία του, γιατί ὁ πρὸ μισητὸς ἐχθρὸς εἶναι μὲς τὴν πόρτα τους³⁴.

Στὴν ἠθικὴ ἀγωνίζεται ὑπεράνθρωπα νὰ ὀργανώσει τὸ ἐσωτερικὸ μέτωπο τῆς Ἀθήνας καὶ νὰ ὕψώσει τοὺς συμπολίτες του ὡς τὴν περιοχὴ τοῦ χρέους πού τόσο

ἀποφεύγουν. Σ' όλους τους λόγους του και πιά πολύ απ' τό 351 και δώ, ή προσπάθειά του γιγαντώνεται γιά νά καταλήξει στον ΙΙΙο Φιλιππικό, τόν άπαρόμοιο στον έπικήδειο όχι μόνο τής 'Αθήνας κι' όλης τής 'Ελλάδας, μά και του πολιτικού συστήματος τής πόλης - κράτος.

Στά οικονομικά παλεύει γιά νά οργανώσει όσο γίνεται συνετώτερα και έπωφελέστερα και δικαιότερα τους πόρους τής 'Αθήνας³⁵, φανατικός πολέμιος τών ειρηνιστικών προσπαθειών του 'Ισοκράτη και τών δυό διαδοχικών κυβερνήσεων του 'Αριστοφώντα και του Εύβουλου³⁶.

Τό 351 π.Χ. άρχισε τή μεγάλη μάχη τής ζωής του. 'Ο Φίλιππος χτυπάει τό 'Ηραίο τείχος. Και τότε οι άνησυχίες του Δημοσθένη μεγαλώνουν. 'Απ' τό 357 π.Χ. πού πήρε ό Φίλιππος τήν 'Αμφίπολη ως τό 353 π.Χ. πού προσπάθησε νά περάσει τά στενά τών Θερμοπυλών, απέδειξε πώς είναι ένας συστηματικός, επίμονος κι' άκαταπόνητος μαχητής. Δέ σταματάει ποτέ και μπροστά σέ τίποτα. 'Ενώ οι 'Αθηναίοι αντίθετα, φροντίζουν γιά ένα και μόνο πράγμα: πώς ν' αποφύγουν τή δράση. Οι στρατηγοί τους έδιναν πρόσκαιρα χτυπήματα κι' ύστερα άρχιζαν τς λεηλασίες με τους μισθοφόρους πού δύσκολα μπορούσαν νά κυβερνήσουν.

Γιά πρώτη φορά ό Δημοσθένης θά μιλήσει φανερά ενάντια στό Φίλιππο. Είχε κάνει βέβαια μία σκεπασμένη πολεμική εναντίον του παλιότερα³⁷, όπου τόν θεωρούσε σαν πιά επικίνδυνο απ' τους Πέρσες. 'Αφού τοποθετεί τό πρόβλημα και ζωγραφίζει με τά μελανότερα χρώματα τήν κατάσταση, τή δική τους άνεμελιά και τή δραστηριότητα του Φίλιππου, προτείνει νά οργανώσουν τά πολεμικά τους πράγματα με τέτοιο τρόπο πού ν' αποδειχτούν αποτελεσματικά. Τό φάρμακο είναι ή προσωπική στράτευση τών 'Αθηναίων³⁸. Τό αποτέλεσμα του λόγου του ένα στρογγυλό μηδενικό. "Ωσπου νάρθει τό καινούργιο χτύπημα, άργόσχολοι συζητούν στην αγορά τά νέα πού κυκλοφορούν. Λένε ότι ό Φίλιππος άρρώστησε βαριά ή κι' ότι πέθανε. 'Αφού λοιπόν συμβαίνει κάτι τέτοιο δέ χρειάζεται νά κινηθούν. 'Επί τέλους γλύτωσαν απ' τό βραχνά πού τους πλάκωνε τό στήθος. Μπορούν ν' αναπαύονται ήσυχοι κι' άσφαλισμένοι. "Όσοι όμως είχαν προσέξει τήν επιδειχτική παρέλαση του Φίλιππου μπρός απ' τήν "Ολυμπο τό χρόνο εκείνο, πρόσμεναν μ' άγωνία νά δούν τό καινούργιο θύμα του νά σφαδάζει κάτω απ' τά μαστορικά χτυπήματά του.

Και πραγματικά στά 349 π.Χ. έρχεται ή πρεσβεία τών 'Ολύμπιων γιά νά ζητήσει βοήθεια. Τώρα άνεβαίνει στό βήμα ό Δημοσθένης πιά σίγουρος και πιά αποφασιστικός. Ξεσκεπάζει άμείλικτα τό Φίλιππο και τήν πολιτική του. Παρουσιάζει μπρός

στούς 'Αθηναίους τς άδύναμες πλευρές του — όπως θέλει νά πιστεύει — και τά πλεονεκτήματα τής θέσης του, μά και είναι ένας πού αποφασίζει και έχτελεί άμέσως τς αποφάσεις του. Καυτηριάζει γιά άλλη μία φορά τους 'Αθηναίους και πόσες φορές ακόμα θά βρεθεί στην ίδια θέση. Και προτείνει άδίσταχτα νά βοηθήσουν τους 'Ολύμπιους, γιατί ή εύκκριά πού τους δίνεται είναι μοναδική. Θα τόν χτυπήσουν μες τή χώρα του και με σύμμαχους γερούς³⁹.

Τρεις άπανωτοί λόγοι του χρειάστηκαν γιά νά κινηθούν οι 'Αθηναίοι. Και πάλι όμως τό αποτέλεσμα ήταν άποκαρδιωτικό. 'Ο Φίλιππος πρόλαβε.

Πέρασαν δυό χρόνια ακόμα. 'Ο Δημοσθένης πάλαιψε μ' όλες τς δυνάμεις του γιά νά ενώσει τους "Ελληνες, μά δέν τά κατάφερε. Οι αντίφάσεις τής πολιτικής κατάστασης τήν έποχή εκείνη ήταν δύσκολο νά γεφυρωθούν με τς ενέργειες ενός μόνο ανθρώπου, κι' άς ήταν αυτός ό άνθρωπος ό Δημοσθένης. "Ωσπου στά 346 π.Χ. συμφωνεί στη συνομολόγηση τής ειρήνης του Φιλοκράτη⁴⁰. Δέ μάς ενδιαφέρει έδώ ή ύπόθεση τής διπλωματικής εκείνης άποστολής⁴¹. 'Η ουσία είναι ότι ό Φίλιππος σέ λίγο ξανακατέβηκε στην 'Ελλάδα, διαγούμισε τή Φωκίδα, συμάχησε με τους Θηβαίους κι' άπόχτησε τήν έδρα του στό κοινό τών 'Ελλήνων. 'Ο ρήτορας μόλη τήν ψυχική άναταραχή πού ένοιωσε, συμβούλεψε τους 'Αθηναίους νά τόν άναγνωρίσουν. "Υστερ' από δυό χρόνια ξαναμίλησε γιά τό Φίλιππο και τς ενέργειές του στην Πελοπόννησο⁴² πάνου στό ίδιο μοτίβο και τόν άλλο χρόνο (343 π.Χ.) ζετίναξε τόν Αίσχίνη.

'Ο Φίλιππος στό μεταξύ δέν καθόταν με σταυρωμένα χέρια, μ' άγωνιζόταν νά στερήσει τήν 'Αθήνα από σοβαρούς σύμμαχους. 'Ο Δημοσθένης όμως έτρεξε παντού και στην Πελοπόννησο και στην 'Ακαρνανία. Κι' όταν ό βασιλιάς τής Μακεδονίας ξεκίνησε γιά τά στενά, τότε ξαναβέηκε στό βήμα με τό πάθος του ανθρώπου πού βλέπει νά κινδυνεύουν τά αναντικατάστατα⁴³. 'Υπερασπίστηκε με φανατισμό τό στρατηγό Διοπέιθη και χτύπησε άμείλικτα τους πράχτορες του Φίλιππου. Και γιά τόν ίδιο τό βασιλιά του βορρά ειπε πώς ήταν ό έχθρός πού πρέπει δλοι οι "Ελληνες μαζί νά χτυπήσουν. Κινδύνευε ή ίδια ή ύπαρξη τής 'Αθήνας κι' αυτό τό ξερε καλύτερα από κάθε άλλον ό Δημοσθένης.

"Υστερ' από δυό μήνες ξαναβέηκε στό βήμα. 'Εδώ πιά είχε φτάσει στην κορφή⁴⁴. 'Εποπτεύει με θαυμαστήν οξύτητα τά πράγματα τής 'Ελλάδας, ξεσκεπάζει τή σαπίλα πού βρωμίζει τά πάντα — κι' έδώ έρχεται βοηθός του ό μύθος του 5ου αί. κι' ή άναπάντεχη εκείνη καταδίκη του "Ανθι-

μου Ζελεΐτη — προμαντεύει ἀκόμα καὶ τὸ τέλος του ⁴⁵.

Μὲ τὸν IV Φιλιππικὸ του καὶ μὲ τὴ δράση του γενικά, μπόρεσε νὰ κερδίσει τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ λαοῦ καὶ παίρνει στὰ χέρια του τὶς ὑποθέσεις τῆς Ἀθήνας. Ἀναπτύσσει ἐξαιρετικὴ διπλωματικὴ δραστηριότητα ὁ ἴδιος, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνάγκασαν τὸ Φίλιππο νὰ γυρίσει πρὸς ἄπ' τὰ στενὰ ὅπου χτυποῦσε τὴν Πέρηνθο καὶ τὸ Βυζάντιο.

Ὅμως ὁ νέος ἱερός πόλεμος ἔφερε τὸ Φίλιππο ξανά στὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα καὶ τὸ τέλος σφραγίστηκε στὴ μάχη τῆς Χαιρώνειας. Πολὺ ἄργα ἦρθε ἡ ὥρα τοῦ Δημοσθένη ἢ μάλλον δὲν ἦρθε καθόλου. Δὲν ἦταν πιά ὁ Δημοσθένης ἄνθρωπος τοῦ κόσμου ἐκείνου. Εἶχε περάσει στὴν ἱστορικὴ κιάλα, κι' ἦταν σὰ μιὰν οὐρανοπερπάτητη φλόγα πού ἀναλώθηκε γιὰ μιὰν ὑπόθεση ἀδικημένη ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τῆς.

Δὲν ἦταν δυνατό νὰ ἐνωθοῦν οἱ Ἕλληνες τοῦ 4ου αἰ. Δὲν ἦταν δυνατό νὰ πάρει ἡ Ἀθήνα τὴν ἡγεσία τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Δὲν ἦταν δυνατό νὰ γίνει τίποτα, οὔτε καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Πέρση βασιλιᾶ. Κι' ὅμως ἀγωνίστηκε κι' ἡ πίκρα του ἦταν ἀβάσταχτη ὅταν, μαχητικὸς ἀπὸ συνήθεια πιά, ἱστορεῖ τὸ δράμα τῆς ζωῆς του ⁴⁶. Στάθηκε μεγάλος μὲς τὸ πάθος του καὶ τὶς ἀδυναμίες του, ὅχι μὲ τὴν εὐρύτητα τῶν ἀπόψεών του, τῶν πολιτικῶν, καθόλου ρεαλιστής.

VI

Καὶ τώρα ἄς δοῦμε τὰ πράγματα ἀπὸ πρὸ κοντά. Τὸ πρόβλημα πού εἶχαν ν' ἀντιμετωπίσουν οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι τοῦ 4ου αἰ., ὅπως εἶδαμε, ἦταν ποιοὶ πολίτευμα εἶναι ἐκεῖνο πού θὰ δώσει λύση στὴν ἀγωνία τῆς ἐποχῆς; Ἐπομένως ἡ πόλη-κράτος ἦταν σὲ θέση ἢ πρὸ καλὰ εἶχε ἐσωτερικά τὸ χρειαζούμενο δυναμισμό γιὰ μιὰν ἀνανέωση, σύμφωνα μὲ τὶς καινούργιες ἀπαιτήσεις; Καὶ τέλος μποροῦσε κανεὶς νὰ συζητῇ μὲ βάση τὸν παλιὸ διαχωρισμό, δημοκρατικοὶ - ὀλιγαρχικοί;

Ἀπὸ ὅσα εἶπαμε ἔγινε φανερό πὼς οἱ «πολιτικοί» στάθηκαν διορατικότεροι ἀπ' τοὺς φιλόσοφους. Ὁ Πλάτωνας μένει πιστὸς στὴν πόλη. Ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἴδιο. Ὁ Δημοσθένης βλέπει τὴν ἀνάγκη τῆς ἔνωσης, ἀλλὰ στάθηκε στὴν Ἀθήνα καὶ δὲ μπόρεσε νὰ ξεχωρίσει τὴν πραγματικότητα ἀπ' τὸ μῦθο Ὁ Ἴσοκράτης λοιπὸν εἶναι ἐκεῖνος πού βάθυνε οὐσιαστικότερα στὸ πρόβλημα. Πῆρε τὶς σκόρπιες ἀπόψεις τῶν θεωρητικῶν — πανελλήνια ἰδέα, μοναρχικὴ διοίκηση — κι' ἀγωνίστηκε νὰ τὶς κάνει πολιτικὴ πράξη. Τὰ μειονεχτήματα τῆς ἀποψῆς του — ἰσοτιμὴ ἔνωση — δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο, παρὰ ἡ ἴδια ἡ ἀδυναμία τοῦ αἰῶνα νὰ προβάλλει πραγματικὰ καινούργιες λύσεις.

Ἐδῶ θάχε τὴ θέση τῆς ἡ διερεύνηση τοῦ προβλήματος γιὰ τὴ πόλη-κράτος εἶχε ἐξαντλήσει πιά ὅλες τὶς δυνατιότητές τῆς; Ὅμως ὁ λόγος θὰ μάκραινε πολὺ ⁴⁷. Ἐνα μόνο λέω. Πὼς οἱ ἀντικειμενικὲς συνθήκες δὲν προετοίμασαν μιὰ πραγματικὰ καινούργια ἐποχή, γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδας ἀπ' τὸν 6ο αἰ. καὶ δῶθε βάλτωσε, μὲ τὴν ἔλλειψη καθολικῆς ἀναπροσαρμογῆς τῶν παραγωγικῶν τρόπων ⁴⁸. Οὔτε ὑπῆρχαν οἱ προϋποθέσεις γιὰ μιὰ κοινωνικὴ ἐπανάσταση.

Ἡ μόνη λύση ἦταν ὁ καταχτητικὸς πόλεμος γιὰ τὸ ἀνοιγμα νέων ἀγορῶν κι' αὐτὸ μποροῦσε νὰ γίνει μόνο ἀπὸ ἓνα συγκροτημένο σὲ πλατύτερη βάση κράτος, μὲ μοναρχικὴ διοίκηση καὶ ὀργάνωση συγκεντρωτικὴ. Αὐτὸ τὸ εἶδε ὁ Ἴσοκράτης. Βέβαια δὲ θὰ πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι ἡ λύση αὐτὴ ἦταν προσωρινή, γιὰ τὴν ἀνανέωση οὐσιαστικὰ τὸν ἄρρωστο ὀργανισμό, μὰ τοῦ ἔδινε ἓνα πρόσκαιρο τονωτικό. Γι' αὐτὸ θὰ ξαναγυρίσουμε στὸ φαῦλο κύκλο μετὰ τὸν Ἀλέξανδρο καὶ οἱ Ῥωμαῖοι θάβαν τότε οἱ διάδοχοι τοῦ Φίλιππου,

Ἐτσι τὸ πρόβλημα τῆς παρακμῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου ⁴⁹, ξεκινάει, ἀπ' τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 5ου αἰ. (ἔδῶ ἔχει τὶς ρίζες του) καὶ κορυφώνεται στὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ στὸν 4ο αἰ. μ.Χ.

Κ. Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Β. Λαούρδα, Ὁ Ἴσοκράτης κι' ἡ ἐποχὴ του. Ἀθήνα 1944. G. Mathieu, Les idées politiques d'Isocrate, Paris 1925. W. Jaeger, Paideia ο.π.π. III, 46-155.

2. H. Parke. Greek Mercenary Soldiers, Oxford 1933. Ἴσοκρ. Παναγ. 115-116.

3. E. Ziebarth. Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland. Hamburg 1929.

4. Ξεν. Κύρ. Παιδ. VIII, 6, 26. H. Parker, ο.π.π. σ. 57.

5. Φοίνισσαι.

6. Πέρσης.

7. I. Πυθιόνικος.

8. IX, 114.

9. Εἰρήνη, Λυσιστράτη.

10. Παναγυρικός

11. Ὀλυμπιακὸς (388 π.Χ.), πρβ. Λυκούργου. Κατὰ Λεωκρ. 104.

12. Κ. Βουρβέρη Ἡ Ἐθνικὴ συνείδηση τοῦ Πλάτωνος. Ἀθήναι 1939. Γενικά κοίτα. Σ. Καμυγέα. Ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν παρὰ τοῖς Ἑλ-

- λησιν. Ἀθήναι 1928, 46 κ.π.
13. Ξενοφ. Ἑλλ. VII, 5, 27.
14. Φίλιππικοί.
15. Πλάτ. Κρίτων, 45, Α, Β.
16. Κ. Τσάτσου, Ἡ Κοινωνικὴ φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀθήνα 1938, 65. W. Jaeger, ο.π.π. σ. 85. Ξενοφ. Κύρου Παιδεία.
17. Β. Λαούρδα, ο.π.π. σ. 73.
18. Περί ἀντιδόσ. 117-127.
19. Ξεν. Ἑλλ. VI, 1, 5-12.
20. W. Jaeger, ο.π.π. σ. 132 κ.π. (ch. VI I-socrates defends his Paideia).
21. I καὶ II ἐπιστολές του.
22. Φίλιππος, 154.
23. Σ. Κουγέα, ο.π.π. σ. 146-147, πρβ. Ψ. Δημ. περί τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον συνθηκῶν, 15. Πολυβίου I, 9.
24. Β. Λαούρδα, ο.π.π. σ. 123.
25. Ν. Κασσιμάκου. Ὁ Δημοσθένης ὡς ἀνθρωπιστικὴ ἀξία. Ἀθήναι 1951. W. Jaeger. Demosthenes (haus. by Ed. Robinson) California 1938, Paideia III, 263-289.—G. Mathieu Demosthenes Paris 1948. P. Cloché, Démocratie Athénienne Paris 1951. P. Cloché. Démocratie Athénienne Paris 1937. La Politique étrangère d'Athènes de 404 à 388 ar. J. C. Paris 1934.
26. Πλουτ. Δημ. XII.
27. Θουκ. V, 84-116. Πλουτ. Ἀλκ. 16. Ἀνδ(;) Ἀλκ. 22.
28. Φίλιπ. II, 13.
29. Ὑπὲρ μεγαλοπολιτῶν.
30. Κατ' Ἀριστοκράτους.
31. Φίλιππικοί, Ὀλυμπιακοί.
32. Ὑπὲρ Ροδίων ἐλευθερίας.
33. Περί τῶν Συμμοριῶν.
34. Φίλιπ. IV, 34.
35. Περί συντάξεως.
36. K. Beloch. Gr. G. III, 483 κ.π. G. Glotz et R. Cohen. ο.π.π. σ. 241 κ.π.
37. Περί συμ. 11, 41.
38. Φίλιπ. I.
39. Ὀλυμπ. I.
40. Περί εἰρήνης.
41. Περί παραπροσβείας, Αἰσχ. καὶ Δημ.
42. Φίλιπ. II.
43. Περί τῶν ἐν Χερρονήσῳ.
44. Φίλιπ. III.
45. Φίλιπ. III, 59-61 (ἡ τύχη τοῦ Εὐφραίου).
46. Περί τοῦ Στεφάνου.
47. Τὸ πρόβλημα τὸ ἐξετάζω σὲ εἰδικὴ μελέτη μου ποὺ ἐπιγράφεται 4ος αἰ., ἡ παρακμὴ τῆς πόλης-κράτος. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἀρχ. Ἑλλάδας.
48. Β. Λαούρδα, ο.π.π. σ. 113. Γιά τις διαφορές ἀπόψεις πάνου στὴν οἰκονομία τῆς Ἀρχ. Ἑλλ. κοίν. Α. Σίδεση, Ἱστορία ἐπὶ τοῦ Οἰκονομικοῦ βίου Ἀθήναι 1950, σ. 140 ὑποσ. 6 καὶ 201 ὑποσ. 2.
49. M. Rostovtzeff. Social and economic history of the Roman Empire. Oxford, 1926, 302, 484.
50. F. Walbank. The decline of the Roman Empire in the West. London 1946, 67.

